

DOI: <https://doi.org/10.4312/keria.26.2.67-85>

Aleš Maver in Jure Peklar

Enej Silvij Piccolomini in državno cerkvenstvo v poznem srednjem veku

UVOD¹

Razmerje med političnimi in verskimi oblastmi ali poenostavljeno med državo in Cerkvijo je vsaj v obnebjū izročil zahodnega krščanstva ena bolj priljubljenih zgodovinsko-pisnih tem. V okviru razglabljanj o njem se je izvalil tudi pojem »državno cerkvenstvo«. Gre za verjetno ne docela posrečen prevod nemške besedne zveze *Staatskirchentum*, ki ima daljšo tradicijo. Z njo označujemo prizadevanje za čim temeljitejši nadzor političnih oblasti nad (Kato-liško) Cerkvijo v lastni domeni in udejanjanje tovrstnega nadzora.² Spričo navedenega je možno pojem uporabljati skoraj v vseh obdobjih, v katerih se da zaslediti ustrezne težnje posvetnih oblastnikov. Vendar se je predstava o »državnem cerkvenstvu« v prvi vrsti porodila v zvezi z valom razsvetljenega absolutizma, ki je veliko evropskih okolij zajel v 18. stoletju in močno posegel tudi na cerkveno področje. Slovenski prostor je pri tem zaznamovala značilna oblika državnega cerkvenstva v podobi po cesarju Jožefu II. poimenovanega jožefinizma, ki je ostal prevladujoča, nato pa še vedno opazna značilnost kato-lištva v habsburškem prostoru vse do konca 19. stoletja.³

Vendar bo v pričujoči razpravi govor o zgodnejši fazi pojava. Slednjemu bova sledila od začetka 14. do polovice 15. stoletja. Lahko bi rekli, da se je s postopnim nastajanjem držav v današnjem pomenu besede v Evropi tedaj

1 Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa Preteklost severovzhodne Slovenije med slovenskimi zgodovinskimi deželami in v interakciji z evropskim sosedstvom št. P6-0138, ki ga financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slove-nije (ARIS).

2 Prim. pregledno Remond, *Religion et Société*, zlasti 39–46; v slovenskem prostoru Jurca, *Dva meča*.

3 Prim. odličen prikaz njegovega razvoja pri Dolinar, »Teološko ozadje«, 7–20.

lahko šele prvič vzpostavil.⁴ Pri tem povezava med njim in papežem Pijem II. nikakor ni (zgolj) za lase privlečena. Enej Silvij Piccolomini je bil namreč več kot zgolj običajna priča vzpenjanja državnega cerkvenstva v prvi polovici 15. stoletja. Kot udeleženec in glas baselskega koncila je bil pomemben sooblikovalec trenutka, ko se je to pojavljalo kot (za baselske »koncilske očete«) dobrodošla alternativa papeškemu absolutizmu. Kot diplomat v službi Friderika III. in papeža Evgena IV. je pustil pečat na Dunajskem konkordatu kot dokumentu, ki ga mnogi razumejo kot enega vrhuncev zgodnje etape državnega cerkvenstva v obnebu zahodnega krščanstva. Njegova cerkvena kariera lahko zaradi pogosto vidne sprege z omenjenim Friderikom III. ravno tako deluje kot praktično udejanjenje koncepta v jedru razprave. V isti okvir je moč umestiti ustanovitev ljubljanske škofije. Toda po drugi strani je Piccolomi že kot Pij II. storil kar nekaj korakov proč od državnega cerkvenstva, ki so jasno kazali na omejitve modela v evropskem katolištvu.

Ob koncu uvoda je treba dodati še eno opazko. Da državno cerkvenstvo sploh nastopa kot poseben pojem in uživa sorazmerno veliko pozornost, kaže, da je (bilo) dojemano kot nekakšna izjema, celo anomalija. To še posebej velja za razumevanje cerkvene strani, ki je vsaj v katoliški različici vajena poudarjati neodvisnost cerkvenih struktur od političnih središč moči, včasih celo njihovo nadrejenost slednjim. Obenem nekje v malih možganih kljuva prepričanje, da je v obnebu vzhodnega krščanstva (in tudi v zahodnem protestantskem izročilu) takšna ali drugačna oblika državnega cerkvenstva stalnica.⁵

Verjetno razlik v razvojnih silnicah oblikovanja razmerja med Cerkvijo in nosilci politične oblasti med vzhodnim in zahodnim krščanstvom res ne kaže zanikati. Pri tem izhodišče samo (še) ni bilo različno. Na eni strani je krščanskim skupnostim skupna začetna izkušnja življenja v senci nenaklonjenih političnih oblasti in celo onkraj njihove zaznave, ki zaznamuje dobri dve stoletji zgodnje krščanske zgodovine in se v njej skriva pomembna razlika v primerjavi z islamom in celo z judovstvom.⁶ Tudi takoj po pokristjanjenju vrha političnih skupnosti še ni prišlo do ločitve v pojmovanju. Rimski škof Gelazij I. (492–496) ob koncu 5. stoletja in vzhodnorimski cesar Justinijan I. (527–565), ki goji ambicijo, da bi ozemeljsko obnovil celotno rimsko veletvorbo, govorita v bistvu enak jezik. Oba izpostavita nujnost sodelovanja vej oblasti (ali »dveh mečev« v Gelazijevi dikciji) in oba blago izpostavita načelno prednost nosilcev duhovne oblasti.⁷ Ločnica, ki kaže v prihodnost, je kvečjemu dejstvo, da za zahodne kristjane s papežem spregovori nosilec te iste oblasti, za vzhodne pa s cesarjem najvišji posvetni dostojanstvenik.

4 Prim. o tem procesu v poznem srednjem veku pregledno Reinhard, *Geschichte des modernen Staates*, zlasti 32–36, in Pobežin, »Vergerijeva britev«, 85–102.

5 Prim. Maver, »Po različnih poteh do sozvočja«, zlasti 16.

6 Prim. Maver, »Kontinuiteta nekega odnosa«, zlasti 75–76.

7 Prim. Bremer, »Kirche und Staat«, predvsem 153–157.

Medtem ko je namreč cesarska oblast na vzhodu, ne glede na to, da so bile med njenimi formalnimi nosilci že v 5. stoletju izrazito šibke figure, kakršna je bil dolgoletni cesar Teodozij II. (vladal 408–450), vseskozi ohranjala svojo moč in prestiž, je bilo na zahodu drugače.⁸ Posvetna oblast je bila dolgo šibka in razpršena. To je omogočilo, da se njena cerkvena ustreznica ni razvila zgolj v njeno dopolnilo, marveč v samostojen steber ureditve v zahodnem krščanskem svetu. Svoje je naredila tudi vse občutnejša odsotnost vzhodnorimske oblastne roke v samem Rimu, ki je bil sicer tja globoko v 8. stoletje na papirju še podrejen vladarjem v Konstantinoplu.⁹

Ko je pod Karolingi na prelomu iz 8. v 9. stoletje prišlo do vnovične okrepitve posvetnega stebra (tako imenovano *regnum*), se cerkvenega (tako imenovano *sacerdotium*) ni dalo več integrirati na vzhodnorimski način.¹⁰ Kot že zgoraj nakazano, bi bilo sicer narobe, ko bi si stebra predstavljali zapletena v neprekinjen konflikt, kar bi se zlahka zgodilo ob preveč dobesednem branju predvsem starejših in predvsem katoliških cerkvenih zgodovin. Nikakor, enako kot na vzhodu sta si prizadevala za sodelovanje in enotnost, kakor je nalagal že Gelazijev nauk o dveh mečih. A v primeru, da je do konflikta vendarle prišlo ali da so se karte mešale na novo, ker je enega od obeh stebrov (ali kdaj verjetno tudi oba hkrati) popadla trenutna šibkost, se je lahko cerkvena stran zaradi zgodovinskega izhodišča naslonila na trdnejšo lastno podlago kot njena vzhodna »kolegica«. V ločitvi obeh komponent sicer nikoli pred novim vekom, če ne celo pred francosko revolucijo, ne smemo gledati samostojnega cilja, kot se nam morda zdi spričo razvoja v zadnjih dveh stoletjih. Vendar ostaja dejstvo, da je večja medsebojna neodvisnost, četudi razumljena kot začasno ali neobičajno stanje, tovrstni ločitvi na zahodu vseeno pripravljala teren na dolgi rok.

Kot je bilo doslej že razvidno, sama osrednji sprožilni moment za to razen v izkušnji prvih krščanskih stoletij vidiva v sorazmerni krizi politične oblasti na evropskem zahodu v »temnih stoletjih« zgodnjega srednjega veka. Kdo drug utegne še večjo težo pripisati konfliktu med papeško in cesarsko avtoriteto v okviru tako imenovanega boja za investituro v 11. in 12. stoletju.¹¹ *Dictatus papae* papeža Gregorja VII. (1073–1085) je s tem, ko je stopnjeval univerzalnost papeške oblasti, isto univerzalnost, ki je bila dotlej dojemana kot samoumevna, odrekal cesarju. Ni presenetljivo, da se je pojem »nemški« (*Teutonicus*) v zvezi z vladarjem nemškega prostora prvič začel pojavljati ravno v tem kontekstu, saj je hotel Gregor poudariti »delnost« oblasti svojega konkurenta Henrika IV.¹²

8 Prim. Beck, *Das byzantinische Jahrtausend*, predvsem 87–109.

9 Prim. o tem Heather, *The Restoration of Rome*, predvsem 3–104.

10 Prim. Filoramo in Menozzi (ur.), *Storia del cristianesimo*, predvsem 79–83.

11 Prim. pregledno Weinfurter, *Das Reich im Mittelalter*, predvsem 82–101; Grdina, *Med oklepom in ornatom*, predvsem 15 ss.

12 Prim. Rexroth, *Deutsche Geschichte im Mittelalter*, 14–15.

Investiturni boj se je v prvi četrtini 12. stoletja polegel, napetost glede razmerja med obema »univerzalnima« središčema oblasti v zahodnem krščanstvu pa je vsaj kot možnost konflikta tlela naprej. Šlo je predvsem za vprašanje, v kolikšni meri je cesar kot »univerzalni« posvetni vladar odvisen od papeža kot tistega, ki vihti »duhovni meč«. In dolgotrajni spopad med papeži in dinastijo Hohenstaufov se je kljub izredno močnima cesarskima osebnostma Friderika I. in Friderika II. sredi 13. stoletja iztekel v korist naslednikov prvaka apostolov.¹³

PRENAPET LOK IN SENCA RAZKOLA

Tu se začne zgodba o državnem cerkvenstvu, s kakršnim se je v svojem življenju srečeval Enej Silvij Piccolomini. Na začetku razvlečene razvojne faze, katere sklepne akorde je doživljal, je bila vsaj po mnenju, kot ga zastopava v pričujočem prispevku, papež Bonifacij VIII. (papeževal 1294–1303).¹⁴ A še preden se posvetiva pretresom njegovega pontifikata, morava opozoriti na pomembno omejitev.

Prikazi razmerja med politično in versko oblastjo v Evropi in njegovega razvoja, kakršnega sva med drugim predstavila v prejšnjem razdelku, zvenijo za naša ušesa logično in smiselno. Ne morejo pa upoštevati plasti, do katere nimamo dostopa. Že dolgo živimo v okoljih, kjer je ločitev Cerkve in države in celo religije in družbe ob hkratni premoči politične ravni kot razlagalnega izhodišča bolj ali manj samoumevna. Zato se zna zgoditi, da pri ocenjevanju razmer v predmoderni dobi (tako v antiki kot v srednjem veku ter še v dobrišem delu novega) precenjujemo vlogo politike in političnega pri sprejemanju odločitev tedanjih akterjev. Vsaj kot možnost je zaradi tega treba dopustiti, da je jemal predmoderni človek vprašanje pravilnega odnosa med obema ključnima stebroma družbe bolj zares, kot si lahko sedaj predstavljamo. Skoraj gotovo je tudi pripisoval večji pomen primerni (pravi) ureditvi družbe za svoj dušni blagor, ki ga je spet cenil precej višje, kakor se zdi zgolj ob upoštevanju nam dostopnih življenjskih izkušenj. Sicer ravno omenjeni pojem »dušnega blagra« neredko zaide v razprave o poznosrednjeveški politični teologiji,¹⁵ a bolj kot okrasek, ki naj ponazori drugačnost preteklih časov, in ne kot razlagalni dejavnik, ki bi ga jemali povsem zares. V osnovi niti nadaljevanje najinega besedila ne bo moglo biti drugačno.

Osebnost in delovanje omenjenega Bonifacija VIII. vsekakor ne otežujeta poseganja po razlagi cerkvenopolitičnih odločitev izključno s profanimi

¹³ Prim. Schimmelpfening, *Das Papsttum*, predvsem 191–196; Jurca, *Dva meča*, predvsem 66–73.

¹⁴ O cerkvenopolitičnih razmerah tega obdobja na današnjem slovenskem ozemlju prim. Bele, »Štajerske dvorne službe«, predvsem 12–14.

¹⁵ Prim. za zgled Reinhardt, *Pontifex*, tukaj zlasti 414 ss.

motivi. Kot je bilo že večkrat izpostavljeno, je namreč možakar svoje težnje po vnovičnem uveljavljanju papeške premoči tudi na posvetnem polju, kot jo je razbiral iz zgodnejših desetletij 13. stoletja, povezoval z brezobzirnim ustvarjanjem zaključene fevdalne tvorbe za svojo plemiško družino Caetani (ali Gaetani).¹⁶ To je resda zakoličil, vendar je njegovo ravnanje že v takratni javnosti močno spodkopalo vsakršno možnost za opravičevanje njegovih stališč v sporih s posvetnimi vladarji z duhovnimi argumenti. Razen tega je verjetno že v izhodišču šlo za jalov poskus vrtenja časa nazaj. Kot drugi podobni podvigi ta ni upošteval spremenjenih zgodovinskih okoliščin in okrepljene samoza vesti kraljev Bonifacijevega obdobja.¹⁷ Zato sta papeževi buli *Clericis laicos* iz leta 1296, s katero je prepovedal obdavčevanje duhovščine brez papeževega (se pravi svojega) dovoljenja, in *Unam sanctam* iz leta 1302 izzveneli bolj ali manj v prazno. Ali bolje, mobilizirali in okrepili sta vladarsko nasprotovanje.¹⁸ V mlajši buli Bonifacij VIII. sočasno nadgradi in razveljavi razumevanje svojega davnega predhodnika Gelazija I. o razmerju med oblastnima mečema:

Certe qui in potestate Petri temporalem gladium esse negat, male verbum attendit domini proferentis: *Converte gladium tuum in vaginam*. Uterque ergo in potestate ecclesiae, spiritualis scilicet gladius et materialis, sed is quidem pro ecclesia, ille vero ab ecclesia exercendus, ille sacerdotis, is manu regum et militum, sed ad nutum et patientiam sacerdotis. Oportet autem gladium esse sub gladio et temporalem auctoritatem spirituali subiici potestati.¹⁹

V podobnem duhu pontifeks v nadaljevanju pribije:

Ergo si deviat terrena potestas, iudicabitur a potestate spirituali; sed si deviat spiritualis minor, a suo superiori; si vero suprema, a solo Deo, non ab homine potest iudicari, testante apostolo: *Spiritualis homo iudicat omnia, ipse autem a nemine iudicatur*.²⁰

Bonifacij VIII. je s svojimi zahtevami prenapel lok. Verjetno bi jo ob koncu odnesel bolje, če na nasprotni strani ne bi stal tako brezobziren vladar, kot

16 Reinhardt, *Pontifex*, 384–385.

17 Prim. Filoramo in Menozzi (ur.), *Storia del cristianesimo*, 277–284.

18 Prim. Collins, *Keepers of the Keys of Heaven*, 276–280.

19 Bula *Unam sanctam*, izdana 18. novembra 1302, besedilo navedeno po Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums*, tukaj 163. »Zagotovo tisti, ki zanika, da je časni meč v Petrovi oblasti, ni pozoren na besedo Gospoda, ki pravi: *Spravi meč v nožnico*. Torej sta v oblasti Cerkve oba meča, se pravi duhovni in snovni, vendar morajo tega vihteti za Cerkev, onega pa vihti Cerkev sama. Zadnji je v roki duhovnika, prvi pa v roki kraljev in vojakov, a na duhovnikov migljaj in po njegovi potrpežljivosti. Treba pa je, da je meč pod mečem in da je časna moč podrejena duhovni oblasti.»

20 Ibid. »Če zemeljska oblast torej skrene s poti, ji bo sodila duhovna oblast, če pa skrene nižja duhovna oblast, ji bo sodila njej nadrejena. A če s poti skrene najvišja duhovna oblast, ji lahko sodi zgolj Bog, ne človek, saj apostol pravi: *Duhovni človek presoja vse, njemu pa ne sodi nihče*.«

je bil francoski kralj Filip IV. (vladal 1285–1314), ki se s svojimi zavezniki iz Italije ni ustavil niti pred možnostjo papeževe fizične odstranitve. Medlo ravnanje Bonifacijevega naslednika Benedikta XI. po nagli predhodnikovi smrti je samo potrdilo, da odločen jezik Bonifacijeve bule ni imel več pravega stika z resničnostjo.²¹

Začasna preselitev rimskega škofovskega sedeža v južno Francijo, kjer se je leta 1309 ustalil v Avignonu, za ljudi 14. stoletja vsaj v začetku verjetno ni pomenila tolikšnega pretresa, kot so si predstavljali pozneje. Podoba »babilonske sužnosti« papeštva je najbolj nastala kot kombinacija jeremijad italijanskih sodobnikov, kakršen je bil Petrarka,²² in uspešne »privatizacije« kolektivnega zgodovinskega spomina, kot jo je predvsem od polovice 15. stoletja naprej izvedla rimska stran iz minulega zahodnega razkola.²³ Prav tako avignonska etapa sama po sebi ni predstavljala bistvenega pospeška državnemu cerkvenstvu, čeprav sta v to smer kazala povečan vpliv francoskih monarhov in zelo hitro »pofrancozenje« kardinalskega kolegija. Slednje je izpeljal že prvi papež na začasnem bivanju v Avignonu, Klement V. (papež 1305–1314).²⁴

Velike korake v smer vsaj teoretičnih razmislekov o novi opredelitvi razmerja med politično in cerkveno oblastjo je spodbudilo prejkone naključno sovpadanje med sporom o zasedbi kraljevskega prestola v Nemčiji in enim vrhuncev spora znotraj Cerkve o razumevanju predpisa uboštva v vrstah naslednikov svetega Frančiška Asiškega. Osebi, ki sta se vsaka na svoji strani znašla v jedru teh konfliktov, sta bila papež Janez XXII. (papeževal 1316–1334) in kralj in poznejši cesar Ludvik IV. Bavarec (vladal 1314–1347).²⁵ Papež je Ludviku priznanje odrekal tudi potem, ko je ta na stranski tir postavil habsburškega tekmeca Friderika Lepega. To je pomagalo k vzpostavitvi kraljeve bavarske prestolnice München kot središča inovativnih političnoteoloških razmislekov.²⁶ Tam so se zbrali vodilni predstavniki zagovornikov radikalnega razumevanja uboštva v redu manjših bratov, kakršen je bil Anglež Viljem iz Ockhama (ok. 1288–1347), in nasprotnikov politične moči papežev, kakršen je bil Marsilij iz Padove (ok. 1285/90–1342/43).²⁷ V njihovih stališčih nas lahko preseneti skoraj neomajno zaupanje v nosilce politične oblasti kot »nadzornike« ali »usmerjevalce« Cerkve, čeprav praviloma sicer poudarjajo njeno duhovno plat in duhovščini očitajo preveliko posvetnost.²⁸ Podoben paradoks se je ponovil vsaj še skoraj natanko dvesto let pozneje, ko je Martin Luter

21 Prim. Reinhardt, *Pontifex*, 387.

22 Prim. Logan, *Geschichte der Kirche*, predvsem 306–309.

23 Prim. Schimmelpfennig, *Das Papsttum*, 264.

24 Prim. Reinhardt, *Pontifex*, 391.

25 Prim. Filoramo in Menozzi (ur.), *Storia del cristianesimo*, zlasti 281–284.

26 Prim. Sturlese, *Philosophie im Mittelalter*, 95.

27 Prim. Weinfurter, *Das Reich im Mittelalter*, predvsem 193–197.

28 Prim. Jurca, *Dva meča*, predvsem 119–123.

najprimernejše varuhe oznanjevanja »čistega evangelija« po sili razmer odkril v nemških knezih svojega časa.²⁹

Marsilij iz Padove je šel verjetno najdlje, ko je predlagal skoraj popolno podreditev cerkvene sfere posvetni.³⁰ Vendar korenitost njegovih predlogov v spisu *Branilec miru* (*Defensor pacis*) ni razumljiva, če ne upoštevamo uporabe ali kar zlorabe v preteklosti sorazmerno učinkovitega orožja interdikta (prepovedi opravljanja verskih obredov na določenem območju) papeža Janeza XXII. Slednja je na območjih pod oblastjo Ludvika IV. povzročila resno duhovno krizo ob hkratni izgubi ugleda duhovščine in škofov.³¹ Zato Marsilij možnost odločanja o spornih vprašanjih verskega nauka papežu v celoti odvzame:

Legis divinae dubias definire sententias, in his praesertim, qui christianae fidei vocantur articuli, reliquisque credendis de necessitate salutis aeternae, solum generale concilium fidelium, aut illius valentiolem multitudinem, sive partem determinari debere, nullumque aliud partiale collegium, aut personam singularem cuiscunque condicionis existat, iam dictae determinationis auctoritatem habere.³²

Na podlagi tega potem cerkvenim oblastem in zlasti papežu zanika pravico do nalaganja časnih in večnih kazni, do poveljavitev nezakonskih rojstev, do izobčevanja brez soglasja posvetnega zakonodajalca in podobnih reči. Seveda mu hkrati ne priznava nikakršne vloge pri potrjevanju izvoljenega kralja, kar je bilo ravno glavno jabolko spora med Janezom XXII. in kraljem Ludvikom.³³

V smer prihodnjih debat kaže tudi piščev prenos papeževe duhovne oblasti na celoten zbor škofov, zaradi česar jim prisodi celo pravico do tega, da papeža izobčijo:

Omnes episcopos aequalis auctoritatis esse immediate per Christum neque secundum legem divinam convinci posse in spiritualibus aut temporalibus praeesse invicem vel subesse.

29 Prim. Leppin, *Martin Luther*, predvsem 258–276.

30 O Marsiliju in njegovem *Branilcu miru* prim. Ottmann, *Geschichte des politischen Denkens*, 261–269.

31 Prim. Schimmelpfennig, *Das Papsttum*, predvsem 240–242.

32 Marsilij iz Padove, *Defensor pacis*, III, c. 2, Conclusio, c. 2. Navedeno po Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums*, 164–165. »Sporna določila Božjega zakona, še zlasti pri tistih, ki se imenujejo člani krščanske vere, in drugo, kar je nujno verjeti za dosego večnega zveličanja, mora opredeljevati le splošni zbor (koncil) vernikov ali njegova bolj zdrava množica oziroma del. In noben drug delni zbor ali posamezna oseba, najsibo že katerega koli stanu, nima moči za že omenjeno opredeljevanje.«

33 Prim. *ibid.*

Auctoritate divina, legislatoris humani fidelis interveniente consensu seu concessione, sic alios episcopos communiter aut divisim excommunicare posse Romanum episcopum, et in ipsum auctoritatem aliam exercere quemadmodum e converso.³⁴

Najbolj znan pa je Marsilij verjetno po že omenjenem poudarjanju premoči nosilec politične oblasti nad cerkveno,³⁵ kar med drugim potrdi z razmislekom o postavitvi in odstavitvi rimskega škofa:

Episcopum Romanum et alium quemlibet ecclesiasticum seu spiritualement ministrum secundum legem divinam per solum fidelem legislatorem aut eius auctoritate principantem vel fidelium generale concilium ad officium ecclesiasticum separabile promoveri debere, ab eodem quoque suspendi atque privari exigente delicto.³⁶

V praksi se drznih zamisli v prvi polovici 14. stoletju kajpak ni dalo ureničiti. Celo sam kralj Ludvik je bil precej previden. Čeprav so dolgo menili, da je svoje cesarsko kronanje v Rimu leta 1328 izpeljal kot povsem sekulariziran obred, danes velja, da sta ga v cerkvi sv. Petra vendarle kronala škofa iz Castella (škofija se je z gradeškim patriarhatom pozneje združila v beneški patriarhat) in iz Alerije na Korziki. Ludvikovo negotovost je še podčrtalo dejstvo, da je svojemu marionetnemu protipapežu Nikolaju V. iz vrst manjših bratov, ki ga je postavil med bivanjem v Rimu, naročil obred ponoviti.³⁷ Tudi protipapež sicer ni dolgo vzdržal na položaju.

Drugače kot samo bivanje Petrovih naslednikov v Avignonu je težnje po močnejšem nadzoru političnih oblasti nad Cerkvijo nedvomno okrepil razkol, ki mu je sledil. Tedanji Evropejci so lahko razumeli, da poglavar zahodnega krščanstva ne more imeti sedeža v kaotičnem Rimu, kar sta na svoji koži izkusila avignonska papeža Urban V., ki se je po »izletu« v mesto ob Tiberi kmalu vrnil na francoski jug, in Gregor XI., ki naj bi mu podoben korak preprečila zgolj smrt.³⁸ Teže so se sprijaznili s stanjem, v katerem niso mogli zanesljivo vedeti,

34 Marsilij iz Padove, *Defensor pacis*, III, c. 2, Conclusio, c. 17–18. Navedeno po Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums*, 165. »Vsi škofje imajo neposredno od Kristusa enako oblast in po Božjem zakonu ni mogoče dokazati, da so drug drugemu podrejeni ali nadrejeni v duhovnih ali časnih zadevah. Po Božjem pooblastilu lahko ob pridobitvi soglasja človeškega zakonodajalca ali z njegovim dovoljenjem drugi škofje skupaj ali ločeno izobčijo rimskega škofa, kakor lahko on po drugi strani izvaja isto oblast.«

35 Prim. Jurca, *Dva meča*, zlasti 123.

36 Marsilij iz Padove, *Defensor pacis*, III, c. 2, Conclusio, c. 41. Navedeno po Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums*, 166. »Rimskega škofa in katerega koli drugega cerkvenega ali duhovnega služabnika sme po Božjem zakonu na ločljivo cerkveno službo povzdigniti le verni zakonodajalec ali vladar po njegovem pooblastilu ali splošni zbor (koncil) vernikov. Isti ga smejo ob narejenem prestopku tudi suspendirati ali mu službo sploh odvzeti.«

37 Prim. Weinfurter, *Das Reich im Mittelalter*, 196.

38 Prim. Reinhardt, *Pontifex*, 409–413, *passim*.

kdo je resnični Kristusov namestnik na zemlji in s tem glavni »upravljalec« za zveličanje potrebnih milosti. Dlje, kot se je skupaj devetintrideset (na papirju celo enainpetdeset let) trajajoče stanje negotovosti vlekle, bolj so rasle delnice vladarjev in splošnega koncila, ki mu je visoko mesto odmeril že Marsilij. Nobeden od dveh, od leta 1409 celo treh sočasnih pontifiksov ni bil dovolj močan, da bi težavo rešil *via facti*.³⁹ In nobeden ni bil dovolj nesebičen, da bi omogočil rešitev z odstopom, *via cessionis*. Tako se je *via concilii*, ki je bila sprva v razmislekih še v senci drugih dveh, izkazala za edino stvarno možnost za preboj.⁴⁰ Že koncil v Pisi leta 1409 bi bil nemara kronan z uspehom, ko ne bi na njem izvoljeni papež Aleksander V. umrl že po manj kot letu dni.⁴¹ Tako se je negotovost podaljšala še za nekaj let, do koncila v Konstanci. Ta pa je po eni strani pomenil izjemen osebni uspeh kralja Sigismunda, ki si je lahko pripel največji delež zaslug za končno izvolitev splošno priznanega papeža, medtem ko je po drugi strani učinkovito ponazoril premoč koncila nad rimskim škofom.⁴² Samozavest, izražena v koncilskem dokumentu *Haec sancta*, ni bila brez vsaj navidezno trdne podlage:

*Haec sancta synodus Constantiensis [...] primo declarat, quod ipsa in spiritu sancto legitime congregata, concilium generale faciens et ecclesiam catholicam repraesentans, potestatem a Christo immediate habet, cui quilibet, cuiuscunque status vel dignitatis, etiamsi papalis existat, obedire tenetur in his, quae pertinent ad fidem et exstirpationem dicti schismatis et reformationem ecclesiae in capite et in membris.*⁴³

Vsekakor se je s tem besedilom in v trenutku, ko na koncilu ni bilo nobene papeža, vsaj del sto let starih Marsilijevih zamisli najbolj približal udejanjenju. Med koncilskimi udeleženci so sicer kleriki tvorili ogromno večino, a je bilo nekaj tudi laikov.⁴⁴ Verjetno takšna sestava ni povsem ustrezala predstavi o pojmu *fidelis legislator* pri filozofu iz Padove, je pa šlo za *concilium generale fidelium* v njegovem smislu. Z današnjega vidika hkrati ni bilo mogoče spregledati že ob Bodenskem jezeru po malem položenih temeljev za popolni triumf rimskega papeškega primata čez nekako trideset let. Na neki način je rimsko opcijo okreplil že koncil, ko je odrekel podporo papežu Janezu XXIII.

39 Prim. Schimmelpfennig, *Das Papsttum*, 249 ss.

40 Prim. Logan, *Geschichte der Kirche*, 327–328.

41 Prav tam, predvsem 333.

42 Prim. Wolf, *Krypta*, zlasti 56 ss.

43 Dokument *Haec sancta* koncila v Konstanci, izdan 6. aprila 1415. Navedeno po Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums*, 169. »Ta sveti shod v Konstanci najprej razglša, da ima, ker je bil sam zakonito sklican v Svetem Duhu, tvori splošni koncil in predstavlja Katoliško cerkev, oblast neposredno od Kristusa. Slednji se je dolžan v zadevah, ki se tičejo vere in izkoreninjenja omenjenega razkola ter prenove Cerkve v glavi in udih, pokoravati vsakdo, ne glede na položaj ali dostojanstvo, četudi je to papeško.«

44 Prim. Schatz, *Allgemeine Konzilien*, predvsem 134.

(danes uradno velja za protipapeža) iz časa med letoma 1410 in 1415, ki je predstavljal izročilo pisanskega cerkvenega zbora in ob začetku njegovega naslednika užival podporo velike večine katoliškega sveta.⁴⁵ To je odprlo pot za vrnitev že povsem na rob odrinjenega rimskega papeža Gregorja XII. (1406–1415), strica Piccolominijevega nasprotnika in poznejšega delodajalca Evgena IV. Ta morda najmanj opazni od treh sočasnih papežev, ki so ga nazadnje podpirali samo še na širšem območju Riminija v Italiji, je naredil z rimskega vidika genialno potezo. Drugače kot avignonski, osebno precej bolj poduhovljeni rimski škof Benedikt XII. (protipapež 1394–1423), je bil pripravljen odstopiti, vendar si je še prej izpogajal pravico, da še v svojem imenu skliče že več kot pol leta potekajoči koncil. Na omenjeni način ni le postavil pod vprašaj veljavnosti že pred njegovim sklicem izdane eksplozivne konstitucije *Haec sancta*, marveč je ustvaril pogoje za skoraj popolno prevlado rimskega pogleda na čas razkola v prihodnosti.⁴⁶ Sad koraka nazaj sta bila tako dva koraka naprej. Danes veljajo rimski papeži v času med letoma 1378 in 1417, Urban VI., Bonifacij IX., Inocenc VII. in Gregor XII., brez prave zgodovinske podlage za zakonite, avignonska in pisanska pa za protipapeže. Seznam ima sicer lepotno napako, ker leta 1492 stvari očitno še niso bile dorečene in je Rodrigo Borja postal Aleksander VI., s čimer je nekako »poveljavil« pisanskega Aleksandra V. Drugače je kardinal Angelo Roncalli leta 1958 pisanskega in v Konstanci k odstopu prisiljenega Janeza XXIII. dokončno potisnil med protipapeže.⁴⁷

Nazadnje je treba dodati, da je položaj Rima okrepil še na koncilu v Konstanci izvoljeni in splošno priznani Martin V. (1417–1431).⁴⁸ Že njegova izvolitev sama ni brez ironije. Koncilski volivci (med katerimi niso bili zgolj kardinali) so reformo Cerkve *in capite et membris* zaupali edinemu Petrovemu nasledniku iz rimske rodbine Colonna, ki je skupaj s svojimi tekmeci iz rodbine Orsinijev predstavljala vse tisto, kar je šlo narobe na večini konklavov od druge polovice 13. stoletja naprej in kar je vsaj posredno pripeljalo tako do preselitve papežev v Avignon kot do zahodnega razkola.⁴⁹ Hkrati Oddo di Colonna ni imel resnega namena, da bi si oblast delil s predvidenimi rednimi koncili, čeprav se je držal črke dokumentov iz Konstance. Uspelo mu je izvotliti cerkveni zbor v Pavii, ki ga je »po predpisih« sicer sklical pet let za koncilom ob Bodenskem jezeru, tik pred smrtjo pa je – še vedno v duhu sklepov iz časa po svoji izvolitvi – sklical novega v Basel.⁵⁰ Tam je ideja o premoči koncila nad papežem, tako imenovani koncilarizem, dosegla vrhunec in zaton.⁵¹ Ravno

45 Prim. Logan, *Geschichte der Kirche*, 336–337.

46 Prim. Reinhardt, *Pontifex*, 423 ss.

47 Prim. Schimmelpfennig, *Das Papsttum*, 261–262.

48 O njem pregledno Reinhardt, *Pontifex*, 433–441.

49 Prim. Logan, *Geschichte der Kirche*, zlasti 265–267.

50 Prim. Schatz, *Allgemeine Konzilien*, 147–149.

51 Ibid., 151 ss.

tako je spor med papežem in koncilom koristil posvetnim vladarjem in razširitvi državnega cerkvenstva. Z Baslom in prerivanji okrog njega in zaradi njega pa je neločljivo povezano tudi ime Eneja Silvija Piccolominija.

KONCILIARIZEM ALI KARIERIZEM?

Težko je odgovoriti na vprašanje, ali je Piccolomini na strani baselskega koncila pristal, predvsem pa vztrajal zaradi tega, ker je zares verjel v osrednje postulate konciliarizma in nasprotoval papeški premoči v Cerkvii. Kar nekaj stvari kaže na pragmatično naravo njegovih izbir, celo na določeno vlogo naključja. Seveda je treba najprej poudariti, da je papež Evgen IV. (1431–1447) kot naslednik Martina V. v začetku močno precenil svojo moč, kot je to sto trideset let prej storil Bonifacij VIII. S hitro (zgolj papirnato) razpustitvijo baselskega cerkvenega zbora z bulo *Quoniam alto* novembra leta 1431 je »problem Basel« dejansko šele ustvaril.⁵²

Piccolomini se je med Evgenovimi nasprotniki znašel predvsem zato, ker je med njimi pristal njegov zgodnji delodajalec, le nekaj let starejši Domenico Capranica (s pravim priimkom Pantagale).⁵³ Slednjega je papež odbil, ker mu ni hotel priznati kardinalskega naslova, ki mu ga je sorodnik Martin V. podelil *in pectore*. Odločitev je sicer še v času življenja tudi razglasil, toda Capranica ni mogel osebno priti po kardinalski klobuk. V Baslu so mu naslov kot (sicer ne posebej gorečemu) privržencu koncila brez težav priznali.⁵⁴ Dolgo vztrajanje poznejšega Pija II. v današnji Švici pa najbolje pojasni strah pred posledicami lastne vpletenosti v amaterski neuspeli poskus ugrabitve Evgena IV. v Firencah.⁵⁵ In dejansko je s svojimi številnimi zadolžitvami, ki jih je prevzel v koncilskih letih, vsaj na zunaj zlahka obveljal za enega bolj zagrelih udeležencev rušenja papeške avtoritete v Baslu. Vrhunec je njegova dejavnost dosegla, ko je postal celo tajnik leta 1439 izvoljenega Feliksa V., doslej zadnjega protipapeža v zgodovini Katoliške cerkve.⁵⁶

Od blizu je lahko tudi gledal, kako je spor med »Baselčani« in Evgenom IV. koristil nosilcem politične oblasti v postopnem širjenju pravic na cerkvenem področju. Zgodnji zmagovalci takšnega stanja so postali zmerni privrženci leta 1415 v Konstanci usmrčenega Jana Husa. Brez prizadevanja koncilskih očetov za doseg čim večjega prestiža v prerivanju z rimskim škofom ob hkratni želji kralja Sigismunda, da bi v češkem kraljestvu dosegel nedeljeno priznanje, bi težko prišlo do s pravovernega katoliškega vidika širokogrudnega

⁵² Prim. Schimmelpfennig, *Das Papsttum*, 255–256.

⁵³ Reinhardt, *Pius II.*, 33.

⁵⁴ Ibid., 41.

⁵⁵ Ibid., 42–43.

⁵⁶ Prim. Collins, *Keepers of the Keys of Heaven*, 324–325.

kompromisa.⁵⁷ Novembra leta 1433 je koncilská delegacija potrdila sporazum z zmernejšo strujo husitskega gibanja, ki je zato dobil ime Praški (Baselski) kompaktati (*Compactata religionis*).⁵⁸ Med drugim je predvideval dostopnost obhajila pod obema podobama za vsakogar na Češkem in Moravskem, ki bi ga želel, svobodno oznanjanje Božje besede (ki pa so jo smeli oznanjati le duhovniki, ki so jih določili ordinariji), ali dovoljenje, da Cerkev (z izjemo menihov) poseduje lastnino (kar je bilo usmerjeno proti zagovornikom njenega popolnega uboštva). Ker so dogovor slovesno razglasili šele julija leta 1436 v cerkvi sv. Jakoba v Jihlavi na Moravskem, Baselski kompaktati nastopajo tudi pod imenom jihlavskih.⁵⁹ Vmes so namreč zmerni husiti (ali kalikstinci, ker so zahtevali predvsem kelih, se pravi obhajilo pod podobo vina, za laike) v zavezništvu z vojsko cesarja Sigismunda leta 1434 porazili svoje radikalne sovornike. Kljub temu je večinska Cerkev šla husitom kar precej naproti. To je, kot rečeno, moč pojasniti z negotovim položajem koncila, a hkrati s tem, da si ljudje 15. stoletja niso znali predstavljati razdeljene Cerkve na območju zahodnega krščanstva.

Če so bili torej na območju pod oblastjo čeških kraljev ustvarjeni pogoji za oblikovanje nekakšne posebne češke različice katolištva, kar je prišlo potem do izraza predvsem v času vladanja kalikstinskega kralja Jurija Podjebradskega (vladal 1458–1471), v drugih delih katoliške Evrope zadeva ni šlo tako daleč. Najboljši položaj v razmerju do vodstva Cerkve, ki ga je kot papežev tekmelec zase vse bolj terjal koncil, si je priboril francoski kralj Karel VII. (1422–1461). Ta je izkoristil konciliaristično gibanje za vzpostavitev nekakšne oblike državnega cerkvenstva. Po načelu *Duobus litigantibus tertius gaudet* je organiziral lastno zborovanje s francosko duhovščino v mestu Bourges in tam 7. julija 1438 izdal pragmatično sankcijo.⁶⁰ V njej se je skupaj s francoskimi prelati predstavil kot rešitelj Cerkve v Franciji, ki da se je znašla v izjemno težkem položaju. Obenem je izrekel priznanje sredstvom, kakršna je ponudil baselski koncil:

Quae incommoda divinae haud dubium credenda sunt displicere voluntati, quinimo in grave nostri et ecclesiae praefatae nostrorum regni et delphinatus versantur praeiudicium atque detrimentum permaximum; stimulantibus conscientiiis, absque gravissima Dei offensa diutius dissimulare non posse, cognoscentes iidem praelati et ceteri viri ecclesiastici ecclesiam praedictam nostrorum regni et delphinatus repraesentantes, quod super praedictorum

57 Prim. Weinfurter, *Das Reich im Mittelalter*, 234–235.

58 Podrobno o tem Šmahel, *Die Basler Kompaktaten*, predvsem 25–32.

59 Ibid., 74–88.

60 Prim. Filoramo in Menozzi (ur.), *Storia del cristianesimo*, 289–290.

reparatione ipsius sacrae Basilensis synodi decreta provisionem congruentem videntur attulisse.⁶¹

Za papirnatu pohvalo koncilskim odlokom in priznanjem premoči koncila nad rimskim škofom je bilo prizadevanje za čim širši nadzor nad Cerkvijo v Franciji. V določilih Karlove pragmatične sankcije so vsaj deloma odmevale več kot stoletje stare zamisli Marsilija iz Padove. Med njimi je bila prepoved papeževe uporabe interdikta. Papežu je bila prav tako odvzeta pravica do podeljevanja beneficijev in poseganje v imenovanje škofov na francoskem območju, francoskim prelatom pa se v sporih ni bilo dovoljeno obračati na Rim. Slednji naj bi ostal tudi brez anatov (dohodkov prvega leta po podelitvi cerkvene službe) iz Francije.⁶² Čeprav v naslednjih obdobjih ukrepi iz Bourgesa niso vseskozi ostali v veljavi, so pomenili verjetno najvidnejši korak k vzpostavitvi nekakšne »nacionalne« cerkve znotraj katolištva pred še bolj širokopoteznim projektom Henrika VIII. sto let pozneje. Tam je sam angleški kralj najbrž prav tako pričakoval, da bo cerkvena skupnost v Angliji ostala v vsebinskem smislu katoliška, kar pa se ni uresničilo.⁶³ Hkrati je cerkvena politika Karla VII. pomenila pomembno spodbudo za poznejši galikanizem, težnjo po čim večji samostojnosti francoskega katolištva, ki ni čisto izzvenela niti ob sprejemanju radikalnega zakona o ločitvi Cerkve in države v Franciji leta 1905.⁶⁴

Do sorazmerno odločnih potez v Bourgesu je prišlo v trenutku, ko sta bila koncil v Baslu in papež Evgen IV. blizu ravnotežja, vendar sta bila oba približno enako šibka. Koncil je sicer skušal pokazati zobe z izvolitvijo že omenjenega protipapeža, vendar je že prekoračil svoj zenit.⁶⁵ Papež se je začel po drugi strani po hudih udarcih svoji avtoriteti v tridesetih letih 15. stoletja že pobirati in je prvi delni uspeh dosegel že pred omenjeno pragmatično sankcijo z odprtjem zedinjenju z vzhodnimi kristjani namenjenega koncila v Ferrari. Naslednje leto je z razglasitvijo zedinjenja v Firencah zadal Baslu morda vsaj simbolno najpomembnejši udarec. Od tedaj so njegove delnice rasle, koncilске pa padale. Kot opozarjajo sodobni zgodovinarji, je veliko vlogo odigralo ravno dejstvo, da je Evgen IV. vse bolj predstavljal znano monarhično, baselski koncil pa »demokratsko« ali kar anarhično načelo, ki je konservativno družbo 15. stoletja precej vznemirjalo.⁶⁶

61 *Pragmatična sankcija iz Bourgesa*, objavljena 7. julija. 1438. Navedeno po Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums*, 173. »Verjeti moramo, da te slabosti ne ugajajo Božji volji. Dejansko se tudi prej omenjene cerkve naših kraljestva in Dofineje nahajajo v izjemno veliki hudi škodi in izgubi. Ker nas je vest spodbudila, da se brez velikih žalitev za Boga ne moremo več sprenevedati, isti prelati in ostali cerkveni možje, ki predstavljamo prej omenjeno Cerkev naših kraljestva in Dofineje, ugotavljamo, da se zdi, da so za popravljanje omenjenega ustrezno določilo prinesli odloki baselskega zbora samega.«

62 Prim. Knecht, *The Valois*, 65 ss.

63 Prim. Leppin, *Die Reformation*, 118–121.

64 Prim. Remond, *Religion et Société*, predvsem 94–98.

65 Prim. Schatz, *Allgemeine Konzilien*, 158–160.

66 Reinhardt, *Pontifex*, zlasti 450–452.

To seveda ni pomenilo prazne menice, ki bi jo evropski vladarji izstavili rimskemu škofu. Za svojo podporo so poskušali iztržiti čim več. V omenjenem vmesnem obdobju, v zgodnjih štiridesetih letih, je končno tudi Enej Silvij Piccolomini presodil, da se je trenutnega delodajalca, vse bolj osamljenega koncilskega protipapeža Feliksa, tvegano držati še naprej. Novega je precej preudarno poiskal v ob sporu med koncilom in papežem uradno še vedno nevtralnem (in za končni razplet ključnem) rimsko-nemškem kralju Frideriku III.⁶⁷ Povezava z njim je od leta 1443 naprej ostala nekakšna stalnica kariere prihodnjega papeža.⁶⁸ Vsaj v starejšem slovenskem cerkvenem zgodovinopisju in v povezavi z ustanovitvijo ljubljanske škofije je pogosto dajala videz enega značilnih udejanjenj načel državnega cerkvenstva.⁶⁹ Piccolomini v takšni predstavi zlahka deluje zlasti kot uresničevalec Friderikovih zamisli. Vendar se je treba zavedati omejitev tovrstnega dojemanja. Friderik III. v svoji oblasti in položaju ni bil tako močan vladar kot Karel VII. Zato je podporo Cerkve in njenih ljudi potreboval vsaj toliko, kot so oni njegovo.⁷⁰

Narava Dunajskega konkordata, podpisanega med cesarjem in papežem 17. februarja leta 1448, že v času Evgenovega naslednika Nikolaja V. (papež 1447–1455), ki je v zelo veliki meri sad uspešne Piccolominijeve posredniške vloge med Rimom in Dunajem (potem ko je z dodelanim obredom ponovno pridobil milost svojega dolgoletnega nasprotnika Evgena IV.),⁷¹ je torej vsaj deloma drugačna od Karlove pragmatične sankcije. Ni sicer mogoče zankati, da kaže del določil konkordata s podeljevanjem pravic pri imenovanju škofov vladarju v isto smer. Res je bila s tem sočasno ustvarjena pomembna osnova za poznejši poseben tip avstrijskega državnega cerkvenstva.⁷² Rimskemu papežu Nikolaju je končno šlo za pridobitev nedvoumnega priznanja vsaj na papirju najpomembnejšega evropskega monarha. A če so cerkveni zgodovinarji radi izpostavljali Friderikove pridobitve, bi bilo bržkone treba izpostaviti še tisto, kar je Piccolomini pomagal izpogajati rimski kuriji v prid. Tako je denimo dosegel kar lep nabor cerkvenih služb, katerih nosilce je moral potrditi ali celo neposredno določiti pontifeks, kot je razvidno iz nekaterih določil konkordata.⁷³

67 Reinhardt, *Pius II.*, 85 ss.

68 Prim. Bogataj in Božič, »Enej Silvij Piccolomini«, predvsem 59–60.

69 Prim. Miklavčič, »O zgodovinskih temeljih«, predvsem 13, in že prej Gruden, *Cerkvene razmere med Slovenci*.

70 Prim. Weinfurter, *Das Reich im Mittelalter*, 234–236.

71 Reinhardt, *Pius II.*, zlasti 120–128.

72 Prim. Miklavčič, »O zgodovinskih temeljih«, 13.

73 Prim. besedilo Dunajskega konkordata v Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums*, zlasti 179.

SKLEP

Sodelovanje pri pripravi sporazuma med Nikolajem V. in Friderikom III. na neki način že uvaja Piccolominijev odnos do državnega cerkvenstva v času, ko je sedel na Petrovem sedežu. Slednji je bil zaznamovan s sorazmerno premočrtno željo, da bi vladarjem odvzel pristojnosti na cerkvenem področju, ki so si jih pridobili v času koncilske krize.

Od kralja Ludvika XI., naslednika Karla VII. (vladal 1461–1483), je leta 1461 dosegel pripravljenost na preklic očetove pragmatične sankcije. Vendar je šlo za vezano trgovino v zvezi z zasedbo prestola v Neaplju, tako da se je papežev uspeh izkazal za začasnega.⁷⁴ Tudi za njegovo ravnanje na Češkem ne bi mogli reči, da je dalo trajne sadove. Leta 1462 je odpravil Praške kompaktate.⁷⁵ Njegov naslednik Pavel II. (papež 1464–1471) je šel še dlje in leta 1466 izobčil kalikstinskega kralja Jurija, ki je nasprotoval preklicu kompaktatov. Težava se je zdela rešena z Jurijevo smrtjo in izvolitvijo povsem pravovernega katoliškega kralja leta 1471.⁷⁶ Toda verski spori so v obdobju reformacije v deželah krojne sv. Venčeslava ponovno oživele, dokler ni »uradna« veja husitstva »umrla« precej nenavadne naravne smrti v času tridesetletne vojne.⁷⁷

Največji odmik od svoje koncilske in do papeževe vloge kritične preteklosti pa je Pij II. naredil, ko je 18. januarja 1460 objavil bulo *Execrabilis*.⁷⁸ V njej je prepovedal kakršno koli sklicevanje na (kakršenkoli bodoči) koncil. Izpod peresa človeka, ki se je še manj kot dve desetletji pred tem udingal kot tajnik koncilskega protipapeža, zvenijo uvodne besede iz dokumenta skoraj groteskno:

*Execrabilis et pristinis temporibus inauditus tempestate nostra inolevit abusus, uta Romano pontifice, lesu Christi vicario, cui dictum est in persona b. Petri: Pasce oves meas et Quod ligaveris super terram, erit ligatum et in coelis nonnulli, spiritu rebellionis imbuti, non sanioris cupiditate iudicii sed commissi evasione peccati ad futurum concilium provocare praesumant, quod quantum sacris canonibus adversetur, quantumque reipublicae christianae noxium sit, quisquis non ignarus iurium intelligere potest.*⁷⁹

74 Reinhardt, *Pius II.*, 287 in 291.

75 Prim. Šmahel, *Die Basler Kompaktaten*, 105–108.

76 Prim. Reinhardt, *Pontifex*, 476.

77 Prim. MacCulloch, *Reformation*, 496.

78 Prim. Schatz, *Allgemeine Konzilien*, 161.

79 Bula *Execrabilis*, izdana 18. januarja 1460. Navedeno po Mirbt, *Quellen zur Geschichte des Papsttums*, 181. »V našem času se je razrasla pogubna zloraba, o kateri v prejšnjih časih ni bilo slišati, da se nekateri, ker jih je opil duh upora, drznejo od rimskega škofa, Kristusovega namestnika, ki mu je bilo v osebi blaženega Petra rečeno: *Pasi moje ovce* in *Kar koli boš zavezal na zemlji, bo zavezano v nebesih*, sklicevati na prihodnji koncil, čeprav ne zaradi želje po bolj zdravi presoji, marveč ker bi se radi izognili posledicam storjenega greha. Vsakdo, ki ni neveden v pravu, lahko razume, kako zelo to nasprotuje svetim kanonom in kako zelo škodljivo je za krščansko skupnost.«

Je treba v tej buli videti popoln Piccolominijev prelom s tistim, kar je vsaj javno govoril dobršen del tridesetih in štiridesetih let 15. stoletja? Ali je šlo zgolj še za en pragmatičen zasuk, ker se je nekdanji izpostavljeni udeleženec baselskega koncila znašel na papeškem položaju, ki ga je zaradi tega sedaj branil pred morebitnimi piccolominijske nove generacije? Morda. Toda bistveno so se spremenile tudi okoliščine. Če sva ta pregled rasti državnega cerkvenstva v 14. in 15. stoletja začela s »prenapetim lokom« papeža Bonifacija VIII., je slabo stoletje in pol lok prenapel koncil ob Renu. S tem je v sorazmerno kratkem času zapravljal velik kapital, s katerim je leta 1431 začel odkriti spopad s papežem Evgenom IV. Nezanemarljivo je seveda tudi, da se je beneški plemič na Petrovem sedežu izkazal za bistveno bolj trdoživega nasprotnika, kot so mu sprva pripisovali, in da je z delom za zedinjenje s krščanskim vzhodom našel propagandno izjemno učinkovito temo. Njegov naslednik Nikolaj V. je s svojim občutkom za iskanje ravnovesja in velikodušnim odnosom do bankrotiranega koncila, ki mu je omogočil časten izhod, a hkrati pokazal njegovo nemoč, dodatno utrdil položaj papežev. Bula *Execrabilis* je bila torej veliko bolj skladna z duhom časa, kot bi bila še dvajset let prej. V njej izraženi strah pred koncilom pa je za dolga desetletja preživel Pija II. Bilo je izraženo tudi mnenje, da je ravno omenjeni strah za odločilno (zamujeno) desetletje odložil sklic novega cerkvenega zbora na vrhuncu reformacijske krize.⁸⁰

Aleš Maver

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta
ales.maver@um.si

Jure Peklar

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta
jure.peklar@student.um.si

BIBLIOGRAFIJA

- Beck, Hans-Georg. *Das byzantinische Jahrtausend*. München: C. H. Beck, 1994.
- Bele, Martin. »Štajerske dvorne službe do leta 1311.« *Studia Historica Slovenica* 21.1 (2021): 11–39.
- Bogataj, Jan Dominik in Anja Božič. »Enej Silvij Piccolomini in slovenski prostor: Novi viri za njegovo tržaško obdobje.« *Bogoslovni vestnik* 84.1 (2024): 55–75.
- Bremer, Thomas. »Kirche und Staat/Kirche und Nation in den orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition.« V: *Die orthodoxen Kirchen der byzantinischen Tradition*, ur. Thomas Bremer, Hacik Rafi Gazer in Christian Lange, 153–162. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2012.

⁸⁰ Prim. Reinhardt, *Pontifex*, 454.

- Collins, Roger. *Keepers of the Keys of Heaven: A History of the Papacy*. London: Phoenix, 2010.
- Dolinar, France Martin. »Teološko ozadje Herbersteinovega časa.« V: *Herbersteinov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj, 7–20. Celje: Mohorjeva družba, 2004.
- Filoramo, Giovanni, in Daniele Menozzi ur. *Storia del cristianesimo: Il medioevo*. Peta izdaja. Rim in Bari: Laterza, 2011.
- Grdina, Igor. *Med oklepom in ornatom*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2024.
- Gruden, Josip. *Cerkvene razmere med Slovenci v XV. stoletju in ustanovitev ljubljanske škofije*. Ljubljana: Leonova družba, 1908.
- Heather, Peter. *The Restoration of Rome: Barbarian Popes and Imperial Pretenders*. Oxford: Oxford University Press, 2013.
- Jurca, Tomaž. *Dva meča: Novo razmerje moči med Cerkvijo in državo*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2010.
- Knecht, Robert. *The Valois: Kings of France 1328–1589*. London: Bloomsbury, 2007.
- Leppin, Volker. *Die Reformation*. Druga izdaja. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2017.
- Leppin, Volker. *Martin Luther*. Tretja izdaja. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2017.
- Logan, Francis Donald. *Geschichte der Kirche im Mittelalter*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2005.
- MacCulloch, Diarmaid. *Reformation: Europe's House Divided, 1490–1700*. London: Allen Lane, 2003.
- Maver, Aleš. »Kontinuiteta nekega odnosa: Stalnice v odnosu kristjanov do oblasti pred Konstantinom in po njem.« V: *Na obzorju novega: Območje severnega Jadrana ter vzhodnoalpski in balkansko-podonavski prostor v obdobju pozne antike in zgodnjega srednjega veka: Posvečeno Rajku Bratožu ob njegovi sedemdesetletnici*, ur. Alenka Cedilnik in Milan Lovenjak, 73–90. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2022.
- Maver, Aleš. »Po različnih poteh do sozvočja: Zgodovinski okvir odnosa pravoslavlja v Ukrajini in Rusiji do političnih oblasti.« *Edinost in dialog* 78.1 (2023): 15–41.
- Miklavčič, Maks. »O zgodovinskih temeljih in razvoju ljubljanske škofije.« V: *Zbornik razprav Teološke fakultete v Ljubljani*, ur. Stanko Cajnkar, 7–31. Ljubljana: Teološka fakulteta, 1962.
- Mirbt, Carl. *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*. Tretja izdaja. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1911.
- Ottmann, Henning. *Geschichte des politischen Denkens: Band 2: Römer und Mittelalter. Teilband 2: Das Mittelalter*. Stuttgart in Weimar: J. B. Metzler, 2004.
- Pobežin, Gregor. »Vergerijeva britev: Izvor nacije in (pre)branja antičnih zgodovinarjev pri humanistih.« V: *Kolektivne identitete skozi prizmo zgodovine dolgega trajanja: Slovenski pogledi*, ur. Vanja Kočevar, 85–102. Ljubljana: Založba ZRC, 2022.
- Reinhard, Wolfgang. *Geschichte des modernen Staates: Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. München: C. H. Beck, 2007.
- Reinhardt, Volker. *Pius II. Piccolomini: Eine Biographie*. München: C. H. Beck, 2013.
- Reinhardt, Volker. *Pontifex: Die Geschichte der Päpste: Von Petrus bis Franziskus*. München: C. H. Beck, 2017.
- Remond, René. *Religion et Société en Europe: La sécularisation aux XIXe et XXe siècles*. Pariz: Seuil, 1998.

- Rexroth, Frank. *Deutsche Geschichte im Mittelalter*. Četrta izdaja. München: C. H. Beck, 2024.
- Schatz, Klaus. *Allgemeine Konzilien – Brennpunkte der Kirchengeschichte*. Druga izdaja. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2008.
- Schimmelpfennig, Bernhard. *Das Papsttum: Von der Antike bis zur Renaissance*. Četrta izdaja. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996.
- Sturlese, Loris. *Philosophie im Mittelalter: Von Boethius bis Cusanus*. München: C. H. Beck, 2013.
- Šmahel, František. *Die Basler Kompaktaten mit den Hussiten (1436): Untersuchung und Edition*. Wiesbaden: Harrasowitz, 2019.
- Weinfurter, Stefan. *Das Reich im Mittelalter: Kleine deutsche Geschichte von 500 bis 1500*. Tretja izdaja. München: C. H. Beck, 2018.
- Wolf, Hubert. *Krypta: Unterdrückte Traditionen der Kirchengeschichte*. München: C. H. Beck, 2015.

IZVLEČEK

Razmerje med političnimi in verskimi oblastmi ali poenostavljeno med državo in Cerkvijo je vsaj v obnebu izročil zahodnega krščanstva ena bolj priljubljenih zgodovinsko-pisnih tem. V okviru razglabljanj o njem se je izvalil tudi pojem »državno cerkvenstvo«. V pričujoči razpravi obravnavava zgodnejšo fazo pojava. Slediva mu od začetka 14. do polovice 15. stoletja. Lahko bi rekli, da se je s postopnim nastajanjem držav v današnjem pomenu besede v Evropi tedaj lahko šele prvič vzpostavil.

Kot udeleženec in glas baselskega koncila je bil Enej Silvij Piccolomini pomemben sooblikovalec trenutka, ko se je državno cerkvenstvo pojavljalo kot (za baselske »koncilske očete«) dobrodošla alternativa papeškemu absolutizmu. Kot diplomat v službi Friderika III. in papeža Evgena IV. je pustil pečat na Dunajskem konkordatu kot dokumentu, ki ga mnogi razumejo kot enega vrhuncev zgodnje etape državnega cerkvenstva v obnebu zahodnega krščanstva. Njegova cerkvena kariera lahko zaradi pogosto vidne sprege z omenjenim Friderikom III. ravno tako deluje kot praktično udejanjenje koncepta. V isti okvir je moč umestiti ustanovitev ljubljanske škofije. Toda po drugi strani je Piccolomi že kot Pij II. storil kar nekaj korakov proč od državnega cerkvenstva, ki so jasno kazali na omejitve modela v evropskem katolištvu.

Ključne besede: Pij II., koncil v Baslu, državno cerkvenstvo, konciliarizem, *Branilec miru*

ABSTRACT

Aeneas Silvius Piccolomini and Tendencies towards a National Church during the Late Middle Ages

The relationship between political and religious authorities, or more simply between the State and the Church, is one of the most popular themes in ecclesiastical historiography, at least in the tradition of Western Christianity. It was in the context of this discussion that the notion of *Staatskirchentum* was hatched. In the present paper, we consider an earlier phase of the phenomenon, tracing it from the beginning of the 14th to the middle of the 15th century. With the gradual emergence of states in the present sense of the word in Europe, it was only then that it could be established for the first time.

As a participant and voice at the Council of Basel, Aeneas Silvius Piccolomini was an important co-creator of the moment when *Staatskirchentum* was emerging as a welcome alternative (at least in the eyes of the Basel 'Council fathers') to papal absolutism. As a diplomat in the service of Frederick III and Pope Eugene IV, he left his mark on the Vienna Concordat as a document that is seen by many as one of the highlights of the early phase of *Staatskirchentum* in the area of Western Christendom. Thanks to his often visible sparring with the aforementioned Frederick III, it is even possible to regard his ecclesiastical career as a practical realisation of the concept. The foundation of the Ljubljana diocese can be placed in the same context as well. But on the other hand, Piccolomini, by then Pius II, took several decisive steps away from *Staatskirchentum*, which clearly showed the limitations of the model in European Catholicism.

Keywords: Pius II, Council of Basel, national church, conciliarism, *Defensor pacis*